

Pragmatism as a Basis for Asymmetric Iran–China Relations in the Persian Gulf and Central Asia: 2004–2024

Ahmad Adinehvand¹

Saeed Vosoughi²

Shahrooz Ebrahimi³

Received: 2024-08-18

Revised: 2024-10-26

Accepted: 2025-06-08

Available Online: 2025-07-16

How to cite this article:

Adinehvand, A., Vosoughi, S. & Ebrahimi, sh. (2025). Pragmatism as a Basis for Asymmetric Iran–China Relations in the Persian Gulf and Central Asia: 2004–2024, *Iranian Research Letter of International Politics*, 13 (02), 210 – 235 .(in Persian with English abstract)
<https://doi.org/10.22067/irlip.2025.89461.1560>

Abstract Text

1-Introduction

Among the countries for China, Iran is important due to its geopolitical and regional position, as well as its critical and ideological approach to the international order. Therefore, China-Iran relations, along with China-Russia relations, provide China with a new opportunity to be the next leading superpower in Central Asia, the Middle East, and the Persian Gulf. In fact, Iran is likely to be one of the most important countries with a special geopolitical position among the countries of East and Central Asia. China has established a remarkable strategic partnership with Iran in order to not only benefit from Iran's potential in providing energy resources, but also to take advantage of Iran's key role in resolving the issues of Afghanistan, Central Asia, and the Middle East (especially in Syria and Iraq). For this reason, China recently signed a 25-year strategic agreement with Iran and supported its full membership in the Shanghai Cooperation Organization. In fact, China and Iran can have close cooperation with each other. These countries have a common policy, which is to reduce the hegemony of the United States in the world.

1. Ph.D. Candidate in International Relations, Department of Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, I.R.Iran.
adinehvand58@ase.ui.ac.ir
2. Associate Professor in International Relations, Department of Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, I.R.Iran
(Corresponding author). s.vosoughi@ase.ui.ac.ir
0000-0002-0965-2668
3. Associate Professor in International Relations, Department of Political Sciences, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, I.R.Iran.
sh.ebrahimi@ase.ui.ac.ir
0000-0002-7253-9799

2-Theoretical FRAMEWORK

A pragmatic approach to foreign policy seeks to maximize its benefits by accepting existing realities. The three general principles of this approach include accepting the existing international order, being realistic and reasonable in benefits and costs, and being able to achieve the desired goals. Therefore, a pragmatic foreign policy requires determining and defining goals based on international realities, prioritizing economic development over ideology, and prioritizing national development and the welfare of citizens over other goals.

3- METHODOLOGY

The research method in this article is qualitative and explanatory; in order to answer the main question of the article, an attempt has been made to initially describe and analyze the causes of the asymmetric relations between Iran and China within the framework of pragmatism and to identify their similarities and differences with an emphasis on the Persian Gulf and Central Asia. Data and information have been collected through library resources, websites, and news agencies.

4-Discussion

Before entering into the main discussion, it is necessary to take a brief look at the history of Iran-China relations. Unlike the recent rapprochement between China and the Arab countries of the Persian Gulf, the partnership between China and Iran has a long history, and the leaders of both countries also like to highlight the exchanges between Iranian and Chinese civilizations from ancient times to the present day (Sazmand and Goodarzi, 2022: 145-146). However, modern diplomatic relations between the two countries have been more or less normal for a long time, until bilateral relations were established in the early 1980s and 1990s, as the Chinese wanted to secure energy supplies from a Persian Gulf state outside the US orbit, and the Islamic Republic of Iran, after Western sanctions, sought a diplomatic alternative. The bilateral relationship between China and Iran has therefore developed through a kind of asymmetry, which has been accompanied by the decline of Iran's international influence and the rise of China's economic and political power. As an emerging superpower, China seeks to increase its influence in the Persian Gulf and to gain favorable geopolitical and commercial positions in the Middle East, the Caucasus, and Central Asia. Iran is one of the most important countries that China can cooperate with both economically and politically. China provides suitable opportunities for Iran's economy and energy, and also protects Iran from international isolation, opposition to its nuclear program, and the FATF through a 25-year agreement (Jafari and Fallah, 2022: 849). China sees Iran and Central Asia as more than just economic and trade partners, as Iran is also of great security importance to China. For this reason, after establishing military cooperation, Iran and China signed an agreement in 2014 to jointly fight terrorism (Vatanka, 2021). However, it is still possible that China will not be willing to engage with any of Iran's political and economic policies, as it will not present itself as trying to intervene in all international issues that are

influenced by US policies (Yildimircakar, 2023: 360).

5-CONCLUSIONS & SUGGESTIONS

Since the collapse of the Soviet Union in 1991, China's official interactions with the governments of Central Asia have steadily increased. This growing engagement is not only due to the vital issue of geographical proximity and China's historical and civilizational presence in the region, but also to its increasing need for the region's abundant energy resources. The grand strategy of the New Silk Road—known as the Belt and Road Initiative (BRI)—is clear evidence of China's expanding influence in Central Asia. Beyond Central Asia, China has also enhanced its presence in the Persian Gulf in order to secure its interests—particularly in the energy sector—through a model of cooperation and engagement.

The Islamic Republic of Iran, as an influential regional power in both Central Asia and the Persian Gulf, naturally holds a unique and strategic position in China's regional diplomacy. In fact, the convergence between Iran and China, as a rising global power, is most evident in Iran's "Look to the East" policy pursued by the administrations of Ahmadinejad, Rouhani, and Raisi. This convergence is driven by two main factors:

Iran's historical, geopolitical, and geostrategic position in Central Asia and the Persian Gulf—particularly as one of China's key oil suppliers—with significant potential for investment and cooperation across various sectors;

Iran's opposition to the unipolar world order led by the United States and the West, which remains one of the central ideological components of its foreign policy.

Moreover, Iran's influence in Afghanistan is seen as a guarantee for stability in that country, and therefore as a mechanism for controlling and limiting Islamist and separatist tendencies that could threaten China's eastern borders, especially in Xinjiang province, with potentially negative security consequences. As such, China sees Iran as a country that can both weaken American hegemony in the region and serve as a valuable partner for broad cooperation. However, China's engagement with Iran is conditional. In its stance toward the United States—along with its regional allies, who are Iran's main rivals—China has neither adopted a confrontational model nor fully aligned itself with Iran. Rather, it seeks to secure and preserve its interests within a strategic framework that avoids direct confrontation with the United States. Consequently, China approaches cooperation with Iran cautiously.

Meanwhile, Iran's emphasis on ideological, anti-Western, and anti-American rhetoric—along with its isolation in the international system due to sanctions—has made it difficult for China to fully commit to a robust partnership with Tehran. Although China has shown a willingness to strengthen its ties with Iran—as reflected in the 25-year cooperation agreement and its support for Iran's accession to the Shanghai Cooperation Organization—it has been unable to rely fully on Iran, especially in key regional integration projects like the Belt and Road Initiative and other Eurasian frameworks.

Therefore, if Iran, through a more pragmatic policy, seeks to engage more deeply with China under the "Look to the East" doctrine and attempts to use strategic collaborations

such as the 25-year agreement merely as tools to ease sanctions and reduce international isolation, it may miscalculate its position and fail to optimize its capacities. Given Iran's challenges in integrating into the global community, China is unlikely to sacrifice its broader interests with the West or with Gulf Cooperation Council (GCC) countries for the limited benefits it derives from relations with Iran.

It is precisely at this point that we see a divergence between the two countries' approaches to pragmatism in foreign policy—an issue that has already manifested itself in past interactions.

Let me know if you would like this adapted into an academic paper or publication format (with references, structure, abstract, etc.).

Since the collapse of the Soviet Union in 1991, China's official interactions with the governments of Central Asia have steadily increased. This growing engagement is not only due to the vital issue of geographical proximity and China's historical and civilizational presence in the region, but also to its increasing need for the region's abundant energy resources. The grand strategy of the New Silk Road—known as the Belt and Road Initiative (BRI)—is clear evidence of China's expanding influence in Central Asia. Beyond Central Asia, China has also enhanced its presence in the Persian Gulf in order to secure its interests—particularly in the energy sector—through a model of cooperation and engagement.

The Islamic Republic of Iran, as an influential regional power in both Central Asia and the Persian Gulf, naturally holds a unique and strategic position in China's regional diplomacy. In fact, the convergence between Iran and China, as a rising global power, is most evident in Iran's "Look to the East" policy pursued by the administrations of Ahmadinejad, Rouhani, and Raisi. This convergence is driven by two main factors:

Iran's historical, geopolitical, and geostrategic position in Central Asia and the Persian Gulf—particularly as one of China's key oil suppliers—with significant potential for investment and cooperation across various sectors;

It is precisely at this point that we see a divergence between the two countries' approaches to pragmatism in foreign policy—an issue that has already manifested itself in past interactions.

Keywords: Islamic Republic of Iran, China, Persian Gulf, Central Asia, Pragmatism

پژوهشنامه ایرانی
سیاست بین الملل
دوره ۱۳، شماره یک
شماره پیاپی ۲۶
بهار و تابستان ۱۴۰۴

دوره انتشار: دو فصلنامه
شاپا چاپی: ۲۳۲۲-۳۴۷۲
شاپا الکترونیک: ۲۷۱۷-۳۴۰۲

doi 10.22067/irlip.2025.89461.1560

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۸/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۲۵

عمل‌گرایی به مثابه مبنایی برای روابط نامتقارن ایران و چین در خلیج فارس و آسیای مرکزی؛ از ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۴

احمد آدینه‌وند^۱

دکتر سعید وثوقی^۲

دکتر شهروز ابراهیمی^۳

چکیده

پس از پایان جنگ سرد، چین همواره روابط خود با دو منطقه خلیج فارس و آسیای مرکزی را توسعه داده است. توسعه روابط چین با دو منطقه یاد شده، برای جمهوری اسلامی ایران که یکی از قدرت‌های مهم هر دو منطقه است، پیامدهای مختلفی داشته و دارد. با این حال، سیاست خارجی هر دو کشور در قبال یکدیگر تا امروز یک‌دست نبوده است. چین به‌عنوان یک ابرقدرت جهانی در حال ظهور وارد تعامل با جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای شده است. این وضعیت سبب عدم تقارن در روابط دو کشور شده است. پرسش اساسی که این پژوهش قصد بررسی و پاسخ به آن را دارد این است چرا و چگونه می‌توان عدم تقارن موجود در روابط ایران و چین در دو منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، با وجود برخی تعارض‌ها در منافع، توضیح داد؟ مقاله حاضر، با استفاده از روش کیفی و رویکرد توصیفی - تحلیلی و از طریق منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی این فرضیه را بررسی می‌کند که روابط نامتقارن ایران و چین، به‌ویژه در آسیای مرکزی و خلیج فارس، از طریق عمل‌گرایی موجود در سیاست خارجی این دو کشور قابل درک است؛ هر چند رویکرد عمل‌گرایانه آن‌ها لزوماً یکی نیست.

کلیدواژه‌ها: جمهوری اسلامی ایران، چین، خلیج فارس، آسیای مرکزی، عمل‌گرایی

۱. دانشجوی دکتری تخصصی روابط بین الملل، گروه علوم سیاسی، دانشگاه اصفهان @adinehvand58@ase.ui.ac.ir
۲. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول) s.vosoughi@ase.ui.ac.ir
۳. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان sh.ebrahimi@ase.ui.ac.ir

مقدمه

از سال ۲۰۱۰، چین در مقام یک قدرت نوظهور، با کشورهای آسیای مرکزی و خلیج فارس همکاری راهبردی برقرار کرده و با راه‌اندازی ابتکار کمربند و جاده^۱ و تأسیس بانک سرمایه‌گذاری زیربنایی آسیا^۲، همکاری بین این کشورها افزایش چشم‌گیری پیدا کرده است. از طریق بالا بردن این همکاری راهبردی، چین تنها به دنبال ایجاد یک منطقه گسترده‌تر برای محصولات و سرمایه‌گذاری‌های چینی است، بلکه هدف دیگر این کشور محدود کردن سلطه ایالات متحده و ادغام کشورهای منطقه در خود در چارچوب ابتکار کمربند و راه و بانک زیربنایی آسیا با راهبرد برد-برد است. برای کاهش تأثیر ایالات متحده در آسیای مرکزی و خلیج فارس، چین به دنبال ادغام برخی کشورهای منطقه نیز می‌باشد؛ زیرا با توجه به حضور روزافزون ایالات متحده در جنوب آسیا و اقیانوسیه، این امر می‌تواند به عنوان یک اهرم فشار در نظر گرفته شود. در میان کشورهای مد نظر چین، ایران با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک و جایگاه منطقه‌ای و نیز به علت داشتن رویکردی انتقادی و ایدئولوژیک نسبت به نظم بین‌المللی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین روابط چین و ایران، در کنار رابطه چین و روسیه، به چین فرصت جدیدی می‌دهد تا ابرقدرت پیش‌تاز بعدی در آسیای مرکزی، خاورمیانه و خلیج فارس باشد. در واقع ایران احتمالاً یکی از مهم‌ترین کشورها با موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه بین کشورهای آسیای شرقی و مرکزی خواهد بود. چین همکاری راهبردی فوق‌العاده‌ای با ایران ایجاد کرده تا از این طریق نه تنها از پتانسیل ایران در تأمین منابع انرژی بهره‌مند شود، بلکه از نقش کلیدی ایران در حل مسئله افغانستان، آسیای مرکزی و خاورمیانه (به‌ویژه در سوریه و عراق) استفاده کند. به همین دلیل چین به‌تازگی یک توافق راهبردی ۲۵ ساله با ایران امضا کرده و از عضویت کامل این کشور در سازمان همکاری شانگهای حمایت کرده است. در واقع چین و ایران می‌توانند همکاری نزدیکی با همدیگر داشته باشند. این کشورها یک سیاست مشترک دارند و آن کاهش هژمونی و حاکمیت ایالات متحده در جهان است. بنابراین به نظر می‌رسد ایران نه تنها به دلیل نقشی که در تأمین انرژی و ابتکار کمربند و جاده دارد، بلکه به دلیل همکاری دو کشور به مثابه یک چالش بزرگ برای منافع سیاسی، نظامی و اقتصادی ایالات متحده در خلیج فارس و آسیای مرکزی، به عنوان شریک مهم برای چین باقی خواهد ماند. با این حال، توازن نرم چین که ریشه در سیاست درهای باز این کشور دارد و رفتار محتاطانه وی در قبال ایالات متحده در خلیج فارس که نه تقابل صرف و نه تعامل تمام عیار است (Bozorgmehri&Mirzaei, 2017:24) باعث شده تا سیاست خارجی این کشور در برابر ایران که به دلیل سیاست‌های ایدئولوژیک خود با غرب در مخاصمه است و گرفتار تحریم‌ها می‌باشد، هم بر همگرایی و هم بر واگرایی مبتنی گردد. از طرفی، رابطه ایران به عنوان یک قدرت متوسط با چین که یک قدرت بزرگ است، در تقارن نمی‌باشد، «زیرا قدرت بزرگ با اهداف بزرگتر و روابط متنوع نمی‌خواهد منافعش برای یک قدرت متوسط به خطر بیفتد» (Jafari&Fallah, 2022:84) در واقع خواسته‌های چین از روابط با ایران هم‌وزن و هم سطح خواسته‌های ایران از روابط با چین نیست. مقاله

1. Belt and Road Initiative

2. Asian Infrastructure Investment Bank

حاضر در پی توضیح و تبیین چرایی عدم تقارن موجود در روابط ایران و چین است. فرضیه‌ای که در پاسخ به این سوال مورد بررسی قرار می‌گیرد این است که الزامات عمل‌گرایی حاکم بر سیاست خارجی هر دو کشور سبب شکل‌گیری و تداوم روابط نامتقارن در خلیج فارس و آسیای مرکزی شده است. در این راستا، در گام نخست روش پژوهش و نیز روش گردآوری داده و چگونگی کاربست آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در گام دوم به پیشینه پژوهش و تحقیقات صورت گرفته در این حوزه و نیز کاستی‌های آن پرداخته می‌شود. در گام سوم چارچوب نظری مقاله با تبیین و توضیح مفهوم سیاسی - فلسفی عمل‌گرایی ارائه می‌شود. در گام چهارم تحت‌عنوان یافته‌های تحقیق، پس از اشاره‌ای گذرا به پیشینه روابط ایران و چین، نوع نگاه ایران به چین و جایگاه جمهوری اسلامی ایران در سیاست خارجی چین در سه دولت احمدی‌نژاد، روحانی و رئیسی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در گام پنجم، یافته‌های موجود در بخش پیشین مورد تجزیه و تحلیل نهایی قرار می‌گیرد و در پایان نتیجه‌گیری و جمع‌بندی مباحث ارائه می‌گردد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله، کیفی و از نوع تبیینی است؛ به این صورت که در راستای پاسخ به پرسش اصلی مقاله، در وهله نخست تلاش شده تا علل نامتقارن بودن روابط ایران و چین در چارچوب پراگماتیسم مورد توصیف و تحلیل قرار گیرد و وجوه اشتراک و افتراق آن‌ها با تأکید بر خلیج فارس و آسیای مرکزی مشخص گردد. داده‌ها و اطلاعات به شیوه فیش‌برداری و از طریق منابع کتابخانه‌ای، سایت‌ها و خبرگزاری‌ها جمع‌آوری شده‌اند.

پیشینه پژوهش

صفری و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «ایران و محور چین-روسیه در آسیای مرکزی»، معتقدند که نگرانی‌های متقابل چین و روسیه در خصوص منافع امنیتی، اقتصادی و نهادی منجر به اتخاذ سیاست‌های هماهنگ از جانب دو کشور شده است.

بلال^۱ (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «روابط چین و ایران: ابعاد و پیچیدگی‌ها» معتقد است روابط ایران و چین از فردای پیروزی انقلاب اسلامی در ابعاد مختلف ژئوپلیتیک، اقتصادی و دیپلماتیک در حال تکامل بوده است. پس از افزایش تحریم‌های دولت ترامپ، ایران بیش از پیش منزوی شده و به سمت چین متمایل شده است و همین امر در درازمدت باعث برهم خوردن معادلات امنیت منطقه‌ای در خلیج فارس می‌شود.

گارلیک^۲ و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «دیپلماسی اقتصادی کمر بند و جاده چین در خلیج فارس: ایمن‌سازی راهبردی در میان رقابت منطقه‌ای عربستان و ایران»^۴، با تکیه بر ادبیات پوشش راهبردی و تطبیق

1. Belal

2. China-Iran relations: prospects and complexities

3. Garlick

4. China's "Belt and Road" Economic Diplomacy in the Persian Gulf: Strategic Hedging amidst Saudi-Iranian Regional Rivalry

آن با استفاده چین از دیپلماسی اقتصادی در خدمت اهداف جامع امنیت ملی در چارچوب رویکرد سیاست خارجی منطقه‌ای ابتکار کمربند و جاده، رویکرد چین برای تأمین و گسترش منافع خود را مورد بررسی قرار داده‌اند.

فروغ^۱ (۲۰۲۰) در مقاله‌ای با عنوان «قرارداد ۲۵ ساله ایران و چین»^۲ به بررسی ریشه‌ها و الزامات این پیمان پرداخته است. وی در ابتدا قرارداد مذکور را نوعی همکاری در حوزه‌های انرژی و اقتصادی و امنیتی توصیف کرده است و آن را در راستای سخنان رهبر انقلاب در چارچوب «نگاه به شرق» ارزیابی کرده است. برخلاف تحقیقات و پژوهش‌هایی که صرفاً به یک موضوع خاص از جمله سیاست خارجی چین و یا سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در خاورمیانه و آسیای مرکزی پرداخته‌اند، مقاله حاضر از یک سو به دنبال بررسی نقش رشد چین بر موقعیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و آسیای مرکزی است و علاوه بر این، با تأکید بر بُعد پراگماتیک در روابط دو کشور و نیز رویکردهای متفاوت در درون این گفتمان، تشابهات و تضادها را در همکاری بین ایران و چین تحلیل می‌کند.

چارچوب نظری

از جمله مباحث بسیار مهم در مطالعه سیاست خارجی انتخاب رویکردهای نظری مناسب می‌باشد. زیرا هر نظریه بر اصول و مفروضه‌های خاص و متمایزی استوار خواهد بود که گزینش عوامل و متغیرها در فرایندها را در تجزیه و تحلیل سیاست خارجی ایجاب خواهد کرد.

از منظر کلی می‌توان پراگماتیسم را یک دکترین فلسفی دانست که بر طبق آن، ایده‌ها فقط با توجه به پیامدهای عملیشان دارای ارزش محسوب می‌شوند (The New International Webster Student's Dictionary, 1992). بنابراین سیاست پراگماتیستی یا عمل‌گرایانه به معنای اولویت‌بخشی به امکانات عملی، مصالح روز و غیره بر اعتقادات و ارزش‌های ایدئولوژیک است. (Sabzian&Bahman, 2010:24)

عمل‌گرایی یا پراگماتیسم یک رویکرد حل مسئله است که در سیاست خارجی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. این واژه بیشتر در مجامع علمی به کار برده می‌شود تا بخواهد مورد بررسی و نظریه‌پردازی قرار بگیرد؛ به همین دلیل معمولاً برای تعریف این مفهوم از تعریف واژه متضاد آن یعنی آرمان‌گرایی بهره می‌برند. آرمان‌گرایی را در سیاست خارجی، تلاشی در جهت دستیابی به اهداف ایدئولوژیک صرف در عرصه خارجی به وسیله دولت‌ها می‌خوانند. با وجود این برای تعریف عمل‌گرا عمل‌گرایی باید به این نکته توجه داشت که این مفهوم بر هیچ ایدئولوژی متمرکز نیست. پراگماتیسم برای رسیدن به اهداف خود از هر روشی استفاده می‌کند. (Phua, 2022:11)

رویکرد عمل‌گرایانه در سیاست خارجی با پذیرش واقعیت‌های موجود، به دنبال استفاده حداکثری در راستای منافع خود می‌باشد. سه اصل کلی این رویکرد شامل پذیرش نظم موجود بین‌المللی، واقعی و

1. Forough

2. Sino-Iranian 25-Year Deal

معقول بود منافع و هزینه‌ها و توانایی در تحقق اهداف مورد نظر است. بنابراین، یک سیاست خارجی عمل‌گرا مستلزم تعیین و تعریف اهداف برپایه واقعیت‌های بین‌المللی، الویت یافتن توسعه اقتصادی بر ایدئولوژی، تقدم توسعه ملی و تأمین رفاه شهروندان بر سایر اهداف است. در عرصه سیاست خارجی، عمل‌گرایان براین باورند که سیاست خارجی حلقه ارتباط یک کشور با محیط بین‌المللی است. در صورت ضعف این ارتباط، اساساً امکان پیشبرد اهداف توسعه‌ای هر کشوری ممکن نخواهد بود. بنابراین آن سیاست خارجی را عمل‌گرا می‌نامند که مبتنی بر اصول سودمندی، قابل تحقیق و عملی بودن ایده‌ها و سیاست‌ها باشد. (Campbell, 2011: 17)

عمل‌گرایی در سیاست خارجی ایران و چین

اولین مسئله‌ای که احتمالاً مطرح می‌گردد این است که چگونه می‌توان در مورد دو رژیم سیاسی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری خلق چین که هر دو دارای صبغه ایدئولوژیک هستند و بر چندجانبه‌گرایی و انتقاد به غرب و ایالات متحده تأکید دارند، از پراگماتیسم صحبت نمود؟ به اعتقاد فتح‌الله‌نژاد، هنگام بحث در مورد ریشه‌های سیاست خارجی ایران معمولاً به دو قسم تقابل اشاره می‌شود: (۱) تقابل ایدئولوژی با پراگماتیسم؛ (۲) تقابل اسلام‌گرایی با ملی‌گرایی. بر طبق این برداشت، هدف ایدئولوگ‌ها گسترش اسلام انقلابی است که چالش آن‌ها را با نظم جهانی بیان می‌کند؛ درحالی‌که هدف عمل‌گرایان از نشان دادن تمایلات سازگارانه و مصلحت‌جویانه نسبت به نظام بین‌الملل، پیشبرد منافع ملی است. به عبارت دیگر، ایدئولوژی معمولاً برای نشان دادن یک وضعیت رویایی یا ایده آلیستی مورد استفاده قرار می‌گیرد و تأکید دارد که جهان چگونه باید باشد؛ در حالی که پراگماتیسم بر جهان واقعی و چگونگی استفاده از آن متمرکز است. (Fathollah-Nejad, 2021: 54) در همین راستا باید گفت که اگر چه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ایدئولوژی نقش مهم‌تری ایفا کرده است، اما توازن بین آن با پراگماتیسم یکی از مسائل پیچیده در تصمیم‌گیری‌های سیاست خارجی ایران محسوب می‌شود؛ طوری که عده‌ای از تحلیلگران از استمرار سلطه پراگماتیستی بر نفوذ ایدئولوژیک صحبت کرده‌اند (Perthes, 2010: 12) که به‌عنوان مثال در عدم حمایت ایران از جنبش‌ها و گروه‌های مخالف در آسیای مرکزی، قفقاز، روسیه و چین منعکس می‌گردد. قنبری مرداس و همکاران در این رابطه مینویسند که باوجود بُعد ایدئولوژیک و آرمان‌گرایانه، «روند حاکمیت در ایران پساانقلابی را نمی‌توان روندی یکدست دانست و این امری است که به‌ویژه در سیاست خارجی و دستگاه دیپلماتیک ایران به چشم می‌خورد». (Ghanbari&et al., 2022: 118) برای نخستین بار در دوران رفسنجانی شاهد تثبیت رویکرد پراگماتیک و نگاه رئالیستی در سیاست خارجی هستیم که خود را به شکل تنش‌زدایی همراه با شناسایی قواعد بین‌المللی نوین و وقایعی مثل فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و پیامدهای ژئوپلیتیک و امنیتی آن نشان می‌دهند (آقایی، ۱۳۸۶: ۷۸). بعضی از مولفه‌های مهم عمل‌گرایی عبارتند از: توسعه منافع ملی (با تأکید بر مسئله امنیت ملی و حسن روابط با همسایگان و ثبات مرزی)؛ تعامل سازنده در قالب سند چشم‌انداز بیست‌ساله؛ پیدا کردن شرکای جدید؛ کاهش مشکلات با غرب؛ رفع تحریم‌ها؛ استفاده از ظرفیت‌ها برای

جذب سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه صادرات و واردات؛ ایفای نقش فعالانه‌تر در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی. (Ghanbari&et al., 2022:120) با این حال، بُعد ایدئولوژیک و آرمانی در سیاست خارجی ایران باعث شده است تا پراگماتیسم موجود در آن، مشروط و حتی در برخی از برهه‌های زمانی، موقت باشد و این امری است که در جست و جوی ایران برای پیدا کردن شرکای جدید در منطقه و نظام بین‌الملل مشاهده می‌شود. (Bayar, 2019: 37-54)

جمهوری خلق چین نیز از جمله کشورهایی است که تلفیقی از ایدئولوژی و پراگماتیسم را در سیاست خارجی خود اعمال کرده است. در ارتباط با سیاست خارجی، ما با ایده‌ی «ظهور صلح‌آمیز» چین روبرو هستیم که در مقابل نظریه «تهدید چین» قرار دارد و بعدها با «راه توسعه صلح‌آمیز چین» مدغم گردید. ظهور صلح‌آمیز در بدو امر بر قدرت دفاعی و نه تهاجمی تأکید دارد و بدنه استراتژی چین در سیاست خارجی را تشکیل می‌دهد. استراتژی مزبور، پنج هدف اصلی و بلندمدت دارد:

۱. برقراری صلح و ثبات‌سازی روابط با سایر کشورها، به‌ویژه «حسن همجواری» با همسایگان (Alvand&Asgarkhani, 2013:17) و خنثی‌سازی نظریه «تهدید چین» که توسط رسانه‌های بیگانه و آمریکایی به‌عنوان یک ابزار تبلیغاتی علیه چین از آن استفاده می‌شود؛
۲. تلاش برای یافتن منابع متعدد و غنی که مورد نیاز اقتصاد حجیم و رو به رشد این کشور است. چین که دارای ذخایر راهبردی نفت نیست (Shambaugh, 2013: 128-129) و منابع گازی آن نیز رو به کاهش است، به زودی به بزرگ‌ترین مصرف‌کننده نفت در جهان تبدیل خواهد شد. به علاوه، این کشور، با توجه به تغییرات جمعیتی و مهاجرت‌های داخلی، به کالاهای اساسی و خدمات نیاز زیادی دارد.
۳. ایجاد شبکه همکاری با متحدان خود با تأکید بر اصل عدم مداخله در امور داخلی آن‌ها و تداوم سیاست خارجی دوستانه. در این زمینه، «برای پکن تنها یک خط قرمز وجود دارد و آن به رسمیت شناختن تایوان و روابط دیپلماتیک با آن کشور است». (Alvand&Asgarkhani, 2013:8)
۴. تأکید بر انزوای سیاسی و دیپلماتیک تایوان (در تداوم با سیاست «یک چین واحد»^۱) و محدودسازی این کشور که چین آن را جزئی از تمامیت ارضی خود می‌داند.
۵. تبدیل شدن به یک ابرقدرت بزرگ و بانفوذ که در گفتمان رقابت نرم پیش‌تاز است تا بدین طریق، در عین انعطاف‌پذیری بالا در محاسبات خود، جایگاه برترش را در نظام بین‌الملل حفظ نماید. (Li, 2009: 21-43)

نباید فراموش کرد که مسیر توسعه چین در مقام یک ابرقدرت نوظهور در طی چند سال اخیر، به طرق مختلف ایدئولوژی حاکم بر نظام بین‌الملل و فاکتورهای تشکیل‌دهنده آن را زیر سؤال برده است و حتی در بعضی از موارد، باعث شکل گرفتن پارادایم جدیدی شده است که بعضاً از آن با عنوان «مدل چینی»^۲ نام

1. One China

2. Chinese model

می‌برند. (Mengkui, 2012) بعضی دیگر از متخصصان، در بحث از ظهور چین در عرصه بین‌الملل، استفاده از کلمه مدل را دقیق نمی‌دانند؛ چرا که مدل (الگو) تداعی‌گر هماهنگی و پیوستگی است، در حالی که توسعه در چین خالی از ابهامات و تناقضات نبوده است. این مؤلفان ترجیح می‌دهند از اصطلاح «تجربه چینی»^۱ استفاده کنند که فرایندی تدریجی، تجربه‌گرا و تقلیدگرا در سه حوزه صنعتی شدن^۲، کالایی‌سازی^۳ و جهانی شدن^۴ تحت رهبری یک دولت اقتدارگرا و از طریق حمایت از بازار با تکیه بر آزادسازی اقتصادی (و نه آزادسازی سیاسی) را شامل می‌شود (Su, 2012: 448) که به نحو احسن در سیاست درهای باز این کشور به مثابه محرک اقتصادی این کشور منعکس شده است. پراگماتیسم چینی، تجربه‌گراست و بر خلاف پراگماتیسم ایرانی، قدرت تحقق بسیار بیشتری دارد؛ طوری که باعث شده است تا این کشور، با وجود اختلافات و رقابت‌های شدید با آمریکا و غرب، منزوی نشده و در همان حال، بدون دست کشیدن از سیاست تعاملی، حضور بسیار فعالی در نظام بین‌الملل داشته باشد.

یافته‌های تحقیق

پیش از ورود به بحث اصلی، لازم است نگاهی گذرا به پیشینه روابط ایران و چین انداخته شود. برخلاف نزدیکی اخیر بین چین و کشورهای عرب حاشیه خلیج فارس، مشارکت چین و ایران قدمتی طولانی دارد و رهبران هر دو کشور نیز دوست دارند تبادلات بین تمدن ایرانی و چینی را از دوران باستان تا امروز برجسته نمایند. (Sazmand&Goodarzi, 2022: 145-146) با وجود این، روابط مدرن و دیپلماتیک بین دو کشور برای مدت طولانی، کم و بیش معمولی بوده است تا این که در طول دهه هشتاد و نود روابط دوجانبه برقرار شد؛ چون از یک طرف، چینی‌ها می‌خواستند منابع عرضه انرژی با یک کشور خلیج فارس که خارج از مدار آمریکا باشد را تضمین نمایند و از سوی دیگر جمهوری اسلامی ایران، بعد از تحریم‌های غربی، به دنبال یافتن جایگزین دیپلماتیک بود. در واقع از همان بدو امر، رابطه دوجانبه بین چین و ایران از طریق نوعی عدم تقارن شکل گرفت که با کاهش نفوذ بین‌المللی ایران و ظهور قدرت اقتصادی و سیاسی چین توأم بوده است. به همین دلیل برای ده سال گذشته، به اولین شریک تجاری ایران تبدیل شده است. برعکس، ایران یک اولویت راهبردی برای پکن محسوب نمی‌شود. تکامل تجارت در حوزه هیدروکربن‌ها منعکس کننده این نوسانات است. تولید نفت ایران امروز بین ۷ تا ۸٪ از واردات چین را تشکیل می‌دهد، اما در اواخر دهه ۲۰۱۰ به سختی شامل ۱٪ از مصرف هیدروکربن این کشور می‌شد. به عبارت دیگر، تهران فقط یک شریک انرژی در میان سایرین برای چین است که به دنبال تنوع بخشیدن به منابع خود می‌باشد. (U.S. Energy Information Administration, 2022: 5) علاوه بر این، در تعیین کمیت دقیق حجم مصرف چین از نفت ایران مشکل دیگری هم وجود دارد؛ زیرا بخشی از این

1. Chinese experience
2. Industrialization
3. Commodification
4. Globalization

نفت، به صورت اعلام نشده، از طریق امارات یا مالزی، قبل از حمل به بنادر چین، انتقال پیدا می‌کند. (Bourse and Bazaar Foundation, 2022) همچنین بخش قابل توجهی از سرمایه‌گذاری‌های چینی در ایران به توسعه زیرساخت‌ها مربوط می‌شود. در سال ۲۰۱۷، گروه چینی موسوم به China International Trust Investment Corporation Group اعلام کرد که تأمین مالی چندین پروژه صنعتی به میزان ۱۰ میلیارد دلار را بر عهده خواهد داشت. (Samaan, 2023) همچنین آمار و ارقام بر اهمیت ایران در پروژه جاده ابریشم جدید یا همان ابتکار کمربند و جاده دلالت دارند. شرکت China Global Investment Tracker که توسط موسسه آمریکایی تجارت^۱ راه‌اندازی شده است، امکان اندازه‌گیری حجم این مبادلات را فراهم می‌کند: در کل چین حدود ۲۶/۵۶ میلیارد دلار قراردادهای سرمایه‌گذاری و ساخت و ساز را با مقامات ایرانی طی دوره ۲۰۲۲-۲۰۰۵ با مقامات ایرانی امضا کرده است. به اعتقاد بعضی از تحلیلگران، این رقم می‌تواند نشان دهد که تهران شریک اصلی پکن در منطقه خلیج فارس است. با این حال نباید فراموش کرد که میزان سرمایه‌گذاری چین در ایران، هنوز با امارات (۳۹/۲۳ میلیارد دلار و عربستان (۵۲/۱۲ میلیارد دلار) قابل مقایسه نیست. (Samaan, 2023:23)

مشارکت چین و ایران در حوزه نظامی نیز محدود به نظر می‌رسد. چین از دهه ۱۹۸۰ به بعد، به یکی از تأمین کنندگان تسلیحاتی مستقیم و غیر مستقیم برای ایران تبدیل شد. بر اساس داده‌های مؤسسه تحقیقات صلح بین‌المللی استکهلم^۲، صنعت تسلیحات چینی در ۳۰ سال گذشته ۲۸/۵٪ از واردات مواد جنگی ایران را تشکیل داده و آن را در جایگاه دوم قرار می‌دهد (جایگاه اول، با فاصله زیاد، به روسیه تعلق دارد) (Esfandiary&Tabatabai, 2018: 132). بخش موشک‌های قاره‌پیمای ایران نیز بهره زیادی از فناوری‌های چینی برده است. با این که چین امضاکننده رژیم کنترل انتقال موشک که مانع از این نوع تکثیر می‌باشد نیست، اما میزان همکاری این کشور با رژیم ایران باعث شده است تا ایالات متحده چندین شرکت مستقر در چین را تحریم نماید. علاوه بر این، از اوایل دهه ۱۹۸۰ تا امروز، پکن کمک‌هایی جهت پشتیبانی فنی از برنامه هسته‌ای ایران ارائه کرده است. (Arghavanipirsalami, 2014:110)

۱. چرایی دکترین «نگاه به شرق» در سیاست خارجی ایران در پرتو جایگاه منطقه‌ای چین و اهمیت

دکترین «نگاه به شرق» با محوریت چین، حاصل تلاش جمهوری اسلامی ایران برای رهایی از انزوای سیاسی و دیپلماتیک، بی‌اثر کردن تحریم‌های غرب و افزایش چندجانبه‌گرایی به عنوان یک آلترناتیو بوده است. این سیاست که در حال حاضر با جدیت توسط دولت سیزدهم دنبال می‌شود، حاصل فرایند اولویت‌بخشی در سیاست خارجی ایران در دولت‌های نهم و دهم (احمدی‌نژاد) و یازدهم و دوازدهم (روحانی) است.

در دوران احمدی‌نژاد، چهار عامل باعث تقویت «نگاه به شرق» شد: افزایش تنش‌ها بین جمهوری اسلامی ایران و کشورهای عرب حاشیه خلیج فارس، برقراری مجدد موازنه از طریق یافتن متحد راهبردی، سیاست

1. American Enterprise Institute

2. Sipri

بازدارندگی و افزایش تابآوری در مقابل فشارهای غرب، تقابل با ساختارهای نظام بین‌المللی.

۱-۱- تنش در روابط ایران و کشورهای عرب خلیج فارس

باید گفت که ایران به علل زیر در برقراری روابط مبتنی بر همکاری با همسایگان عرب خود در حاشیه خلیج فارس اغلب ناموفق بوده است:

۱-۱-۱- ایدئولوژی انقلاب اسلامی:

ایران خواهان صدور انقلاب به‌ویژه به کشورهای مسلمان است و در نتیجه نگرانی دائمی برای رهبران این کشورها به‌وجود آورده است؛ طوری که عده‌ای از آن تحت عنوان جاه‌طلبی نظام انقلابی جمهوری اسلامی ایران یاد می‌کنند. (Lynch, 2012: 74)

۱-۱-۲- رقابت موجود بین ایران و کشورهای عرب خلیج فارس:

از یک طرف ایران به دنبال گسترش هژمونی خود در منطقه است و در این راه با حضور آمریکا مخالفت جدی دارد و از طرف دیگر، کشورهای عرب خلیج فارس با تعمیق روابط خود با آمریکا و اروپا به دنبال تضعیف ایران هستند.

۱-۱-۳- حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای در خلیج فارس:

«محیط منطقه با حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای سبب شده است ساختارهای امنیتی آن، علیه اعضای مجموعه و از جمله ایران، شکل بگیرد» (Sazmand&Goodarzi, 2022: 145-146)

۱-۱-۴- برنامه هسته‌ای ایران:

با توجه به شدت یافتن توسعه برنامه هسته‌ای ایران در دولت آقای احمدی نژاد، کشورهای عربی نسبت به مسالمت آمیز بودن برنامه هسته‌ای ایران تردید جدی داشتند و لذا همکاری خود با غرب را برای تشدید فشار علیه ایران، آغاز کردند.

۱-۲- برقراری مجدد موازنه از طریق یافتن متحد راهبردی

با حذف آمریکا به‌عنوان متحد راهبردی، همچنان باید به دنبال جایگزین‌هایی برای آن بود تا از این طریق خلاء به‌وجود آمده پر شود. طبیعتاً جمهوری اسلامی ایران به دنبال قدرت‌هایی می‌گردد که هژمونی آمریکا را به چالش کشیده و انتقاداتی به نظام بین‌الملل دارند. چین یکی از مهم‌ترین این قدرت‌هاست که می‌تواند با نفوذ خود در سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای، از ایران حمایت کند و نیز با استفاده از حق وتوی خود در سازمان ملل متحد بر فرایند کاهش تحریم‌ها بر ایران تأثیر بگذارد.

۱-۳- سیاست بازدارندگی و افزایش تاب‌آوری در مقابل فشارهای غرب

یکی از دلایل اصلی نگاه جمهوری اسلامی ایران به شرق این بود که بتواند توان بازدارندگی خود در مقابل غرب را تقویت کند و بدین طریق ظرفیت و تحمل خود در مقابل فشارهای غرب را افزایش دهد. گرایش به شرق به صورت جدی هم‌زمان با آغاز فشارهای غرب علیه ایران از سال ۲۰۰۶ به بعد بود.

۱-۴- تقابل با ساختارهای نظام بین‌المللی

احمدی نژاد در همان ابتدای کار، سیاست خارجی خاتمی را که بر اساس تنش‌زدایی و تعامل سازنده شکل گرفته بود، به چالش کشید و اعلام کرد که «تعامل‌گرایی با غرب زمانی که ایران در فهرست کشورهای شرور و تروریستی قرار گرفته است، فاقد اعتبار می‌باشد». (Ghanbari&et al., 2022: 123) درباره برنامه هسته‌ای

نیز اعتقاد داشت که عدم حل آن به معنی ناکارآمدی سیاست خارجی منفعلانه دولت و ناسازگار با عزت جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. (Fathollah-Nejad, 2021: 215) از طرف دیگر، لزوم شکلگیری یک جبهه مقاومت جهانی در برابر نظم بین‌المللی موجود که فقط ضامن منافع غرب است باعث شد تا گسترش روابط با چین به عنوان یک قدرت نوظهور آسیایی در نظام بین‌الملل مورد توجه خاصی قرار بگیرد.

۲- روابط با چین در دوران ریاست جمهوری محمود احمدی‌نژاد (۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲)

در دوران احمدی‌نژاد، روابط اقتصادی ایران و چین به اوج خود رسید که در راس آن، انرژی مطرح بود. در سال ۲۰۱۰ کمیته مشترک نفت و گاز ایران و چین تأسیس شد و در حوزه صنایع و معادن نیز یک قرارداد ۲۰ میلیارد دلاری بین دو کشور به امضا رسید. رؤسای جمهور ایران و چین بر افزایش در برابری تجارت سالانه از ۴۰ میلیارد دلار به ۱۰۰ میلیارد دلار تأکید کردند. (Harold&Nader, 2012: 87-90) مبادلات دو کشور در پرتو «نگاه به شرق»، افزایش چشم‌گیری پیدا کرد و به رقم ۳۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰ رسید. در بُعد نظامی، با توجه به تأکید مجدد و فزاینده بر توسعه قدرت بازدارندگی نظامی در مقابل تهدیدهای ایالات متحده، به‌ویژه در منطقه خلیج فارس، استراتژی نظامی جمهوری اسلامی ایران به سمت قدرت‌های شرقی و به‌ویژه چین متمایل شد و به همین دلیل به خرید تسلیحات چینی روی آورد. (Sazmand&Goodarzi, 2022: 145-146) موارد ذکرشده به این معنی هستند که ایران در چارچوب بازدارندگی نظامی موثر در قبال تهدیدات منطقه‌ای از جانب آمریکا، بیشتر به دنبال تقویت توان تدافعی خود بوده است. در بُعد سیاسی، مهم‌ترین مسئله، پرونده هسته‌ای ایران و نقش چین در آن است. همکاری هسته‌ای چین با ایران در وهله نخست به عرضه فناوری هسته‌ای چین به دیگر کشورها در سال ۱۹۹۰ بر اساس سیاست درهای باز بر می‌گردد. با وجود این، درخواست ایالات متحده از این کشور در زمینه عدم همکاری هسته‌ای با ایران که با نیاز چین به جدیدترین فناوری‌های هسته‌ای همراه شده بود، پکن را بر آن داشت که در روابط هسته‌ای خود با جمهوری اسلامی تجدید نظر نماید. (Malus, 2018)

۳- روابط با چین در دوران ریاست جمهوری حسن روحانی (۱۳۹۲ تا ۱۴۰۰)

دولت یازدهم به ریاست روحانی و با شعار اعتدال‌گرایی و تحت شرایط ناشی از انزوا و تحریم‌ها به قدرت رسید. در گفتمان این دولت، توازن‌سازی دیپلماتیک، نظامی، دفاعی و امنیتی، هدفی مهم محسوب می‌شد، مشروط به این که هیچ کدام از ابعاد مزبور از دیگر ابعاد سبقت نگرفته و جملگی در یک فضای تک‌قطبی در پیرامون منافع ملی شکل بگیرند (Omidi&Ghalamkari, 2019: 57) برای تحقق اهداف مزبور، اقدامات کلی زیر در دستور کار دستگاه دیپلماسی روحانی قرار گرفت: تعامل مفید و سازنده با غرب و اتحادیه‌ی اروپا؛ اتخاذ رویکرد عقلگرا در تحولات مرتبط با سیاست خارجی؛ چندجانبه‌گرایی به جای یکجانبه‌گرایی؛ تأکید بر توسعه؛ تأکید بر صلح و منزلت. (Dehghanifirouzabadi, 2014: 17-7) پراگماتیسم در سیاست خارجی دولت روحانی، دو علت اصلی دارد: (۱) علت اقتصادی ناشی از انزوا و تحریم‌ها؛ (۲) علت امنیتی: قرار گرفتن ایران در زیر بند هفتم شورای امنیت سازمان ملل متحد و صدور قطعنامه‌های دیگر. (Karami, 2011: 76)

بنابراین تیم روحانی تصمیم گرفت تا از طریق مذاکرات با کشورهای ۵+۱ بحران هسته‌ای را حل و فصل نماید. ضمناً این مذاکرات از مسئله هسته‌ای فراتر رفته و می‌توانستند فضای تعامل با جهان خارج به‌ویژه غرب را تلطیف کرده و اتحادیه‌ی اروپا را به یک شریک تجاری مهم برای ایران تبدیل نمایند. «برقراری روابط حسنه با اروپا می‌توانست به کاهش انحصار اقتصادی ایران نسبت به شرق (روسیه و چین) که حداقل در نخستین دوره ریاست جمهوری روحانی دنبال می‌شد، کمک نماید» (Ghanbari&etal.,2022:126) اما در دوران دوم ریاست جمهوری روحانی که با روی کار آمدن دونالد ترامپ و جمهوری خواهان در ایالات متحده همراه بود، باعث شد تا رویکرد تنش زدایی در سیاست خارجی روحانی با بن بست مواجه شود. (Rezaei&et al.,2021:23) نابراین سیاست «نگاه به شرق» در دولت روحانی را باید به دو دوره تقسیم کرد: پیش از خروج آمریکا از برجام، بعد از خروج آمریکا از برجام.

در بحث از چین، روحانی در وهله نخست بر ناکارآمدی در برقراری رابطه با این کشور توسط دولت احمدی‌نژاد در چارچوب سیاست «نگاه به شرق» تأکید کرد. بر طبق این اعتقاد، رویکرد مشترکی بین ایران و چین در قبال مسائل عمده منطقه‌ای و بین‌المللی وجود ندارد و در نتیجه رابطه با غرب نیز به‌عنوان تابعی از این روند، سازنده محسوب نمی‌شود. انتقاد اصلی به احمدی‌نژاد این بود که چین بسیار با غرب هم نظر است و از قطعنامه‌های ضد ایرانی شورای امنیت حمایت می‌کند. (Sazmand&Goodarzi,2022:142) در نتیجه سیاست «نگاه به شرق» و رابطه ایران با چین نفعی برای برنامه هسته‌ای ایران و خروج از انزوای بین‌المللی نداشت. باید گفت که با روی کار آمدن روحانی و تلاش ایران برای خروج از پرونده هسته‌ای، چین به ایران و سرمایه‌گذاری در این کشور تمایل زیادی نشان داد و کوشید از این طریق، راهبردهای اقتصادی خود را در غرب آسیا محکم‌تر کند.

در این مقطع زمانی، رابطه ایران با چین در آسیای مرکزی در وهله نخست انرژی محور می‌باشد که علت آن، موقعیت جغرافیایی و راهبردی ایران است. در واقع ایران از یک سو امکان کوتاه‌ترین و کم‌هزینه‌ترین نقطه اتصال به بازار سنتی و نوظهور انرژی را فراهم کرده است و از طرف دیگر، می‌تواند در حوزه انتقال انرژی و به خصوص گاز از آسیای مرکزی به چین بسیار موثر واقع شود. ایران بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، از طریق رویکرد چندجانبه‌گرایی و تعامل سازنده در حوزه نفت و گاز با کشورهای قزاقستان و ترکمنستان، مواضع خود را در زمینه انرژی در آسیای مرکزی تقویت کرده است (Zhou et al, 2020: 1885) و این نکته را همتای چینی به خوبی درک کرده است. پروژه جریان جنوبی^۱ از جمله پروژه‌های انتقال انرژی موجود در منابع ایران است که از طریق خاک این کشور و نیز خلیج فارس و تنگه هرمز به سراسر جهان می‌رسد و باید آن را برای دولت‌های آسیای مرکزی و نیز چین، بهترین گزینه دانست. در چارچوب پروژه مزبور، ایران با افتتاح خط لوله کورپچه - کردکوی^۲ و دولت آباد - سالیپ یار^۳، سطح همکاری با ترکمنستان را ارتقا بخشیده

1. South Stream

2. Korpeje-Kordkuy

3. Dauletadad-Salpyar

است. درضمن ایران در ساخت دو لوله گاز طبیعی دیگر، در کنار قزاقستان و ترکمنستان فعال بوده است. این دو خط لوله عبارتند از خط لوله ایران-ترکیه-اروپا^۱ و خط لوله نفت قزاقستان-ترکمنستان-ایران^۲. علاوه بر این، ایران و چین در تاریخ ۲۷ مارس ۲۰۲۱ برای ایجاد همکاری‌های بلندمدت به توافق رسیدند که خود، نشانه‌ای از توسعه چندجانبه روابط بین دو کشور است. «پیش‌نویس هجده صفحه‌ای منتشرشده، همکاری گسترده بین دو کشور در انرژی، فعالیت‌های اقتصادی و امنیتی را پیش‌بینی می‌کند و در واقع فعالیت‌های توسعه زیرساخت‌های راه‌آهن، جاده‌ای و بندری در ایران، استفاده از ارزهای ملی در فعالیت‌های بانکی بین‌المللی و همچنین در سایر بخش‌های راهبردی مانند دفاع، نظامی و فناوری اطلاعات را که برای طرح یک کمربند - یک راه چین مهم است را در نظر دارد». (Jafari&Fallah, 2022: 840) همان‌طور که مشخص است، در چند سال گذشته، سیاست‌های بین‌المللی که چین دنبال کرده است، باعث گردیده تا ایران که از جانب ایالات متحده و دیگر بازیگران بین‌المللی برای برنامه هسته‌ای تحت فشار است، فضای نسبتاً امنی پیدا کند. از آنجایی که چین نه تنها ایران را شریک حیاتی می‌داند تا از آن به‌عنوان اهرم فشار علیه ایالات متحده استفاده کند، اما همچنین معتقد است که ایران نقش مهمی در آینده آسیای مرکزی داشته و دارای ذخایر بزرگ گاز، نفت و سایر منابع طبیعی است که در پروژه‌های مورد نیاز چین در حوزه توسعه اقتصادی و انرژی، می‌توانند نقش مهمی داشته باشند. ضمناً چین قصد دارد از حمایت ایران برای حل مشکل افغانستان و مسائل مرتبط با بی‌ثباتی آن کشور استفاده کند. از آنجایی که افغانستان برای امنیت سین کیانگ دارای اهمیت حیاتی است، چین، با حمایت ایران، به دنبال حل مشکل بی‌ثباتی و اتخاذ تدابیر احتیاطی برای امنیت سین کیانگ است که با مشکلات مربوط به مسلمانان اویغور دست و پنجه نرم می‌کند. (Yildirimcakar, 2023: 351)

چین با توافق راهبردی ۲۵ ساله قصد دارد مبلغی بین ۴۰۰ تا ۸۰۰ میلیارد دلار برای حمایت از اقتصاد ایران در طی سه دهه آینده به این کشور اعطا کند. برخی از محققان کشورهای غربی که سیاست‌های ضد ایرانی و ضد چینی دارند، این همکاری را «محور شرارت جدید» تلقی نموده معتقدند که بی‌ثباتی را برای منطقه به همراه خواهد داشت. (Figueroa, 2021) با این حال، چین تعاملات مهمی با خاورمیانه و کشورهای آسیای مرکزی برقرار کرده و به‌عنوان یک قطار برای توسعه اقتصادی بسیاری از کشورهای این مناطق محسوب می‌شود. (Yildirimcakar, 2023: 352) بنابراین بُعد اقتصادی و تجاری توافق ۲۵ ساله بسیار قابل توجه است. درضمن این انتظار نیز می‌رود این توافق باعث تقویت موضع اقتصادی، تجاری و سرمایه‌گذاری ایران در آسیای مرکزی، آسیای غربی، خلیج فارس و خاورمیانه شود. (Ahmadinia&et al., 2021: 112)

به نظر می‌رسد روابط نزدیک با چین خطرات حیاتی برای ایران به همراه نخواهد داشت. با این حال، برای چین، وضعیت یکسان نیست. یکی از مهم‌ترین عوامل، واکنش شرکایی است که روابط خوبی با ایران ندارند و احتمالاً در بلندمدت به همکاری راهبردی بین چین و ایران واکنش نشان خواهند داد. به‌عنوان

1. Iran-Turkey-Europe Natural Pipeline Project (ITE)

2. Kazakhstan-Turkmenistan-Iran oil pipeline

مثال، عربستان سعودی که از شرکای چین است، روابط خوبی با ایران ندارد. بنابراین، سؤال این است که آیا در بلندمدت این کشور از نزدیکی چین و ایران استقبال خواهد کرد؟ در این زمینه، چین احتمالاً باید یک استراتژی متعادل کننده روابط خود با این دو کشور و نیز روابط بین دو کشور اتخاذ نماید که چنانچه خواهیم دید، در عمل به میانجیگری اخیر این کشور بین ایران و عربستان منجر شده است. در ضمن بخشی از افکار عمومی در ایران از توسعه روابط با چین راضی نیستند و اعتقاد دارند که احتمالاً یک معامله طولانی مدت با چین ممکن است باعث وابستگی شدید ایران به این کشور شود. (Forough, 2021:10)

اما علی رغم تأثیر تحریمها در سوق دادن ایران به سمت توافق ۲۵ ساله با چین، هر دو کشور به یکدیگر نیاز دارند و باید اعتماد متقابل را از نقطه نظر سیاستهای راهبردی افزایش دهند. این اعتمادسازی می تواند تحت تأثیر موارد زیر قرار بگیرد:

۱. نباید مسئله بنیادگرایی اسلامی و خطرات آن برای امنیت مرزهای شرقی چین را فراموش کرد.
۲. ایران تمایلی برای پیوستن به اف ای تی اف^۱ از خود نشان نمی دهد و همین مسئله ممکن است مشکلاتی در روابط چین با این کشور به ویژه در حوزه مراودات بانکی و تعاملی ایجاد کند.
۳. موقعیت امارات متحده عربی را نیز نباید فراموش کرد. واکنش امارات به موضوع همکاری بین ایران و چین، مهم است؛ زیرا امارات دروازه ورود چین به خاورمیانه و آفریقا است.
۴. اتحادیه اروپا در حال تبدیل شدن به یک مرکز لجستیک برای محصولات چینی است و احتمالاً با عملی شدن ابتکار کمربند و جاده، نقش بیشتری برای چین ایفا خواهد کرد. (Yildirimcakar, 2023: 358)

چین در مقام یک ابرقدرت نوظهور، خواستار افزایش نفوذ خود در خلیج فارس و کسب موقعیت ژئوپلیتیک و تجاری مطلوب در خاورمیانه، قفقاز و آسیای مرکزی است. ایران یکی از مهم ترین کشورهایی است که چین می تواند هم از نظر اقتصادی و هم از نظر سیاسی با آن همکاری کند. چین فرصت های مناسب برای اقتصاد و انرژی ایران را تأمین می کند و همچنین با توافق ۲۵ ساله، از ایران در مقابل انزوای بین المللی، مخالفت ها با برنامه هسته ای و نیز اف ای تی اف محافظت می نماید. (Jafari&Fallah, 2021:849) چین، ایران و آسیای مرکزی را چیزی فراتر از شرکای اقتصادی و تجاری خود می داند؛ زیرا برای این کشور از جنبه های امنیتی نیز دارای اهمیت بسیار زیادی هستند. به همین دلیل، ایران و چین بعد از برقراری همکاری نظامی با یکدیگر، در سال ۲۰۱۴ توافقنامه ای را به منظور مبارزه مشترک با تروریسم امضا کردند. (Vatanka, 2021) با این حال، هنوز این احتمال وجود دارد که چین مایل نباشد خود را با هر کدام از خط مشی های سیاسی و اقتصادی ایران درگیر کند، زیرا این کشور خود را به گونه ای نشان نخواهد داد که گویی در تلاش است در تمام مسائل بین المللی که متأثر از سیاست های ایالات متحده بوده اند، مداخله نماید. (Yildimircakar, 2023: 360)

چین ابتکار کمربند و جاده را به منظور روند ادغام کشورهایی که مایل به همکاری با این کشور هستند،

ساده‌سازی کرده است و بنابراین طرح سرمایه‌گذاری مزبور، ارزش‌های راهبردی و ژئوپلیتیک زیادی برای سیاست خارجی چین دارد. (Shariatinia and Azizi, 2017: 48) در واقع هدف چین از ابتکار کمربند و جاده در سال ۲۰۱۳ این بود که تا حد امکان از کشورهایی که پتانسیل همکاری را دارند، حمایت نماید. باید یادآوری نمود که ابتکار کمربند و جاده مازاد ظرفیت‌های چین در بخش تولیدی را جهت سرمایه‌گذاری در امور زیربنایی عرضه می‌کند و بانک توسعه زیربنایی آسیا نیز به نیازهای مالی مرتبط با این سرمایه‌گذاری‌ها پاسخ می‌دهد. درضمن منافع سیاسی-امنیتی چین از طریق سازمان‌های سیکا و شانگهای دنبال می‌شوند. (Fakheri, 2021: 256)

نکته مهم دیگر، جایگاه ایران در عرصه سیاسی و اقتصادی چین در خاورمیانه است. در بین تمام شرکای تجاری خاورمیانه، ایران جایگاه دوم را برای چین دارد. در سال ۲۰۱۵، حجم تجارت بین دو کشور نزدیک به ۵۰۰ میلیارد دلار بود. چین به خریدار عمده نفت ایران تبدیل شد و بزرگ‌ترین بازار محصولات غیرنفتی ایران را نیز از آن خود کرد. همچنین ایران موقعیتی حیاتی در پروژه جاده‌ای ابریشم جدید (ابتکار کمربند و جاده) دارد. همان‌طور که این دو کشور هیچ تعامل خصمانه‌ای با همدیگر نداشته‌اند، چین به ایران به‌عنوان یک تهدید برای موقعیت خود به مثابه یک قدرت در حال ظهور در آسیای مرکزی و خاورمیانه نگاه نمی‌کند. بنابراین، روابط چین و ایران نسبتاً در مراحل اولیه است (Shariatinia & Azizi, 2017: 61) و می‌توان پیش‌بینی نمود که همکاری بین دو کشور عمیق‌تر خواهد شد.

۴- روابط با چین در دوران ریاست جمهوری ابراهیم رئیسی (۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳)

با میانجیگری چین بین ایران و عربستان سعودی در ۱۰ مارس ۲۰۲۲، این کشور امروز می‌تواند خود را به‌عنوان ضامن ثبات منطقه‌ای مطرح کند که محوریت آن نزدیکی این کشور، هم به ایران و هم به عربستان است. میانجیگری چین همچنین منجر به توسعه غیرمنتظره دیگری در سیاست این کشور در خاورمیانه می‌شود که همانا تقویت جمهوری اسلامی ایران است. درحالی‌که ایران در اثر بحران اقتصادی ناشی از تحریم‌ها با مشکلات زیادی مواجه شده است، توافق مذکور را می‌توان برای این کشور یک پیروزی دانست؛ زیرا اجازه می‌دهد که ایران از انزوای منطقه‌ای خود خارج شود و به مزایای تجاری حیاتی امیدوار باشد. بنابراین ایران می‌تواند در سایه رقابت چین و آمریکا، به یکی از برندگان پیکربندی مجدد خاورمیانه تبدیل شود و نقش سازنده‌ای در خلیج فارس داشته باشد. (Samaan, 2023: 13)

در سال‌های اخیر، روابط چین و ایران با نزدیکی پکن و کشورهای عرب حاشیه خلیج فارس همراه بوده است. این حرکت که شبیه نوعی موازنه‌سازی مجدد در سیاست چین در منطقه خلیج فارس است، نگرانی محافل حاکم بر ایران را برانگیخته است؛ زیرا آن‌ها می‌خواهند که روابط ممتاز خود را با چین حفظ نمایند. به همین دلیل است که تهران نهایی شدن توافق ۲۵ ساله را به‌عنوان یک «مشارکت راهبردی جامع» را در مارس ۲۰۲۱ جشن گرفت. اصطلاح به کار رفته که در منطقه توسط چین ابداع شده است، فقط درباره عربستان و امارات مورد استفاده قرار گرفته است. در اصل، این مشارکت شامل ضمانت‌های امنیتی یا سازوکارهایی شبیه به یک اتحاد نظامی نمی‌شود. اما هنوز به‌عنوان دومین سطح بالای نام‌گذاری در دیپلماسی چین در نظر گرفته

می شود. (South China Morning Post, January 2016)

این تصور که پکن از تهران رویگردان است و کشورهای خلیج فارس را به آن ترجیح می دهد دور از واقعیت نیست. در دسامبر ۲۰۲۲، سفر شی جین پینگ به عربستان سعودی نشان دهنده اهمیتی است که رهبر چین قصد دارد به روابط خود با ریاض بدهد. در طول این اقامت، موضع چین در مورد اختلاف ارضی بین امارات و ایران بر سر مالکیت جزایر سه گانه، خشم تهران را برانگیخت؛ زیرا در بیانیه مشترک بین شورای همکاری خلیج فارس و چین، از موضع امارات حمایت شده و خواستار بازگشت جزایر مزبور به این کشور است. (KhabarOnline, 27 May: 2023) دو ماه بعد، رئیسی، به چین سفر کرد. این، اولین سفر یک رئیس دولت ایران به چین در بیست سال گذشته بوده است. در جریان سفر رئیسی، هر دو رهبر مشترکاً مسئولیت فروپاشی برجام را متوجه ایالات متحده کردند. این امر به وضوح با موضعی که شی جین پینگ دو ماه قبل در ریاض اتخاذ کرده بود، تفاوت دارد؛ زیرا در آن زمان چین از ایران خواسته بود تا با آژانس بین المللی انرژی اتمی همکاری بیشتری داشته باشد. در جریان بازدید رئیسی از چین، مجموعه ای از موافقتنامه های دوجانبه عمدتاً در زمینه اقتصادی به امضا رسید و سفر آتی شی جین پینگ به تهران اعلام شد. پکن حمایت خود را از درخواست ایران برای نهایی شدن عضویت این کشور در سازمان همکاری شانگهای دوباره مطرح نمود و در نهایت در جریان اجلاس صد و بیست و یکم سازمان همکاری شانگهای در ۲۰۲۱، ایران به عضویت رسمی این سازمان درآمد. (FarsNews Agency, 20 May: 2023) با عضویت پاکستان، هند و ایران، سازمان مزبور تبدیل به یک سازمان منطقه ای پیشرو شده است که تقریباً نیمی از جمعیت جهان و ۲۰٪ از تولید ناخالص داخلی جهانی را شامل می شود. (Zabel, 2021: 8) در سال های اخیر، واشنگتن برای ایجاد روابط جدید بین بازیگران محلی از طریق توافقاتی مانند «توافق ابراهیم» تلاش کرده است. دخالت چینی ها می تواند مرکزیت آمریکا را در سراسر جهان تحت الشعاع قرار دهد، موقعیت اسرائیل را در قبال کشورهای خلیج فارس تضعیف کند و بالعکس، موقعیت ایران را تقویت نماید. (Samaan, 2023: 5)

تجزیه و تحلیل یافته های پژوهش

خلیج فارس نه فقط موتور رشد و توسعه اقتصادی چین به علت تأمین منابع انرژی این کشور است (Yildirimcakar, 2023: 352)، بلکه همچنین ضامن تحقق ابتکار کمربند و جاده می باشد. بنابراین در نظم نوین جهانی، آینده اقتصادی چین وابسته به تأمین پایدار انرژی از یک سو و تحقق ابتکار کمربند و جاده از سوی دیگر است که در هر دو مورد، خلیج فارس نقش کلیدی ایفا می نماید. نکته ای که در این جا مطرح می شود این است که حضور چین در خلیج فارس، هم تابعی از تغییرات صورت گرفته در بین بازیگران و شرکای این منطقه است و هم بر روند این تغییرات تأثیرگذار می باشد. در این میان، باید قطعاً به نقش ایالات متحده آمریکا در معماری امنیتی کنونی منطقه و نیز تشدید فضای رقابتی بین این ابرقدرت با چین در دیگر نقاط جهان - از جمله شرق آسیا - اشاره کرد. (Ahmadinia, 2021: 97)

برای فهم جایگاه و نقش ایران در منطقه در پرتو حضور چین، باید در وهله نخست به تفاوت در نگاه و برخورد پراگماتیک دو کشور ایران و چین نسبت به تجدیدنظرطلبی پرداخت. همان طور که مفصلاً اشاره شد، هم

ایران و هم چین، ضمن تأکید بر چندجانبه‌گرایی، به تغییر در نظم بین‌المللی کنونی انتقاد دارند و نقش هژمونیک ایالات متحده را مورد اعتراض قرار می‌دهند. با این حال، علی‌رغم رویکرد تجدیدنظرطلب مشترک بین هر دو دولت و تلاش برای ایجاد تحول در توزیع قدرت بین‌المللی موجود، برخورد آن‌ها با مسئله یکی نیست: «چین دولتی تجدیدنظرطلب، اصلاح‌طلب و در پی نظامی جدید در کل دنیا، ساختار سیاسی و مالی جدید، شیوه‌ای جدید برای مدیریت و کنترل تمامی امور در مقیاس جهانی است. به عبارتی، چین آموخته است که بهره‌مندی از نهادهای بین‌المللی - گرچه این نهادها کاستی‌هایی دارند - جهت پیشبرد سیاست موثرتر است» (Jafari&Fallah, 2022:842) اما تجدیدنظرطلبی ایران از نوع انقلابی است و این کشور تلاش می‌کند تا بنیان‌های نظام بین‌المللی را به چالش بکشد و آلترناتیو‌هایی برای آن پیشنهاد کند. به عبارت دیگر، «ایران نظم بین‌المللی را تهدیدی راهبردی می‌داند، در حالی که چین آن را یک فرصت - تهدید با اولویت فرصت تلقی می‌کند» (Jafari&Fallah, 2022:843)

پس چین دو سیاست اصلی را در دستور کار خود قرار داده است تا بدین وسیله منافع ملی خود را به صورت حداکثری تأمین نماید: (۱) عدم حمایت فعالانه از رقبا و طرفین درگیر مناقشات منطقه‌ای؛ (۲) عدم تقابل غیر ضروری با هژمونی آمریکا و سیاست‌های امنیتی فعالانه این ابرقدرت در منطقه. بعضی از تحلیلگران، برای توضیح پیچیدگی سیاست نامبرده، نظریه پوشش یا چتر راهبردی^۱ را مطرح ساخته‌اند (Garlick and Havlova, 2020) که به روش‌های به دست آوردن منافع و حفظ آن‌ها توسط بازیگران قدرتمند و قدرت‌های نوظهور در یک نظام تک قطبی که به سمت چندقطبی شدن در حال حرکت است، دلالت دارد. یعنی قدرت‌های نوظهور برای تأمین منافع خود، به نوعی توافق ضمنی با قدرت هژمون اقدام می‌نمایند و تلاش می‌کنند تا از مواجهه مستقیم با آن اجتناب نمایند. (Fulton, 2020) در مورد چین، پوشش راهبردی یعنی نوعی توازن نرم در سیاست خارجی این کشور برای مقابله با تأثیر قدرت هژمونیک ایالات متحده از طریق ابزارهای غیر نظامی که شامل رفتارهای رقابتی اقتصادی، دیپلماتیک و نهادی می‌شوند تا بدین وسیله قابلیت عملیاتی دولت برتر، ضعیف شود. همچنین سیاست منطقه‌ای چین در چارچوب پوشش راهبردی یک استراتژی خاص برای تعامل چندجانبه تلقی است تا شکلی از موازنه یا سیاست همراهی کردن با هدف تضعیف هژمونی ایالات متحده یا تقویت یا تضعیف قدرت‌های منطقه‌ای مانند عربستان سعودی و ایران محقق شود. (Fulton, 2019: 144)

بنابراین فعالیت مستمر چین در خلیج فارس به منظور برآورده کردن منافع خود در کوتاه مدت و بلندمدت به معنای دشمنی و تقابل این کشور با ایالات متحده به‌عنوان قدرت هژمون نیست، بلکه بر لزوم مدیریت و حکمرانی مطلوب جهانی از طریق مشارکت و همکاری همه قدرت‌ها (از جمله خود چین) تأکید دارد و بنابراین نمی‌توان آن را با تخصیص ایدئولوژیک جمهوری اسلامی ایران با آمریکا و غرب که اساس سیاست خارجی غرب ستیزانه این کشور را تشکیل می‌دهد. (Ahmadinia&et al., 2021:106) با علم به مباحث فوق، روابط چین و ایران باید در چارچوب منطقه‌ای و در بستر روابط چین با آمریکا و نیز چین با عربستان

درک شود. یکی از تحلیل‌گران به این موضوع اشاره کرده است که چین دخالت و کنترل کمتر آمریکا بر خلیج فارس و منابع نفتی آن را ترجیح می‌دهد؛ این چندقطبی بودن قدرت مانور دیپلماتیک چین را افزایش داده و آسیب‌پذیری این کشور را در برابر فشار آمریکا کاهش می‌دهد. (Garver, 2013: 73) در دوران ریاست جمهوری ترامپ، چین تحت فشار مداوم ایالات متحده برای ارزیابی مجدد سیاست خود در قبال ایران قرار گرفته و از مقامات آن خواسته شده بود تا رفتار مسئولانه‌ای داشته باشند. ایران به دلیل تلاش‌های آمریکا برای منزوی کردن مجدد این کشور، به سمت حوزه نفوذ چین رانده شده است که عقد توافق ۲۵ ساله و عضویت در سازمان همکاری شانگهای، مهم‌ترین مثال‌های این روند هستند. با این وجود، برخی از شرکت‌های دولتی چین روابط تجاری خود با ایران را در سایه تحریم‌های آمریکا و صادرات چین به ایران از اکتبر تا دسامبر ۲۰۱۸ حدود ۷۰٪ کاهش یافت. (Smyth, 2019:20) با این حال، تضعیف برجام و حل نشدن پرونده هسته‌ای ایران می‌تواند منجر به افزایش بی‌ثباتی در منطقه شده و اجرای ابتکار کمربند و جاده در ایران و خلیج فارس را به طور جدی در معرض خطر قرار بدهد. (Garlick and Havlova, 2020: 97) در این صورت، این احتمال وجود دارد که چین مجبور شود تا برای محافظت از منافع اقتصادی و تجاری خود در منطقه، به سیاست‌هایی روی بیاورد که با آمریکا و غرب هم‌پوشانی داشته و به نفع ایران نباشد.

نتیجه‌گیری

مراودات رسمی چین با دولت‌های آسیای مرکزی از زمان فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال ۱۹۹۱ تا امروز، به صورت مداوم افزایش پیدا کرده است که دلیل این امر، علاوه بر مسئله حیاتی همسایگی و همجواری و حضور تاریخی و تمدنی چین، به نیاز رو به افزایش این کشور به منابع سرشار انرژی منطقه نیز مربوط می‌شود. راهبرد کلان جاده‌ی ابریشم جدید یا همان ابتکار کمربند و جاده، دلیلی بر همین گسترش نفوذ چین در آسیای مرکزی می‌باشد. علاوه بر آسیای مرکزی، چین در خلیج فارس نیز حضور خود را افزایش داده تا از طریق الگوی همکاری و تعامل، منافع خود را به‌ویژه در حوزه انرژی در منطقه مذکور تأمین نماید. جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان قدرت منطقه‌ای صاحب نفوذ، هم در آسیای مرکزی و هم در خلیج فارس، طبیعتاً دارای جایگاه خاصی در دیپلماسی چینی در این منطقه است. در واقع همگرایی ایران با چین به‌عنوان یک قدرت نوظهور که بیشترین انعکاس آن را می‌توان در سیاست «نگاه به شرق» دولت‌های احمدی‌نژاد، روحانی و رئیسی مشاهده نمود، دو دلیل عمده دارد:

۱. موقعیت تاریخی، ژئوپلیتیک و ژئوراهبردی ایران در آسیای مرکزی و خلیج فارس به‌ویژه در مقام یکی از تأمین‌کنندگان اصلی نفت چین که دارای پتانسیل بالایی برای سرمایه‌گذاری و همکاری در حوزه‌های مختلف است؛
۲. تقابل ایران با نظام تک‌قطبی به رهبری ایالات متحده و غرب که از مهم‌تری مولفه‌های ایدئولوژیک در سیاست خارجی این کشور است.

علاوه بر این، نفوذ ایران در افغانستان به معنای تضمینی برای ثبات افغانستان و در نتیجه کنترل و محدود کردن گرایش‌های اسلام‌گرایانه و جدایی طلبانه است که می‌توانند مرزهای شرقی چین را به‌ویژه در ایالت سین کیانگ به خطر بیندازند و در نتیجه پیامدهای امنیتی منفی داشته باشند. بنابراین چین از یک طرف می‌تواند از طریق ایران، هژمونی آمریکا در منطقه را تضعیف نماید و از طرف دیگر همکاری‌های عمده‌ای با این کشور برقرار نماید. اما تعامل چین با ایران مشروط است، زیرا چین در مقابل آمریکا که همراه با متحدانش در منطقه رقیب اصلی ایران است، نه به الگوی مواجهه صرف متوسل شده و نه به تعامل کامل؛ بلکه بیشتر در چارچوب پوشش راهبردی، بدون تقابل مستقیم با آمریکا، به دنبال تأمین و حفظ منافع خود می‌باشد و بنابراین در همکاری با ایران جانب احتیاط را رعایت می‌کند. در این میان، تأکید ایران بر مولفه‌های ایدئولوژیک و غرب ستیز و آمریکاستیز از یک سو و انزوای این کشور در نظام بین‌المللی به علت تحریم‌ها باعث شده است که چین، با وجود تمایل به تحکیم روابط خود با این کشور - که قرارداد ۲۵ ساله و حمایت از ایران در جهت عضویت در سازمان همکاری شانگهای، بر آن دلالت دارند - نتواند به نحو احسن بر روی شراکت ایران به‌ویژه در پروژه‌های ادغام در اوراسیا (ابتکار کمربند و راه و غیره) حساب باز نماید.

بنابراین اگر ایران با اتخاذ سیاست پراگماتیستی بیشتر به دنبال آن است تا بر اساس سیاست «نگاه به شرق» وارد تعامل بیشتری با چین شود و از همکاری‌های راهبردی مانند توافق ۲۵ ساله صرفاً جهت کاهش فشار تحریم‌ها و انزوای بین‌المللی خود استفاده کند، ممکن است در محاسبات خود با چین دچار اشتباهاتی شود و نتواند از ظرفیت‌های خود استفاده بهینه داشته باشد؛ زیرا ایران برای ورود به جامعه جهانی با مشکل روبروست و در نتیجه چین نیز نمی‌تواند منافع کلان خود با غرب یا کشورهای حاشیه خلیج فارس را بر سر منفعی که از طریق رابطه با ایران به دست می‌آورد فدا کند. اینجاست که شاهد اختلاف ناشی از رویکردهای متفاوت دو کشور به پراگماتیسم در سیاست خارجی آن‌ها خواهیم بود و این مسئله‌ای است که قبلاً خودش را نشان داده است.

References

1. Aghaei, Seyyed Davood" (2007).The Position of the European Union in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran." Siasat, 3(3), 1-28. (in Persian)
2. Ahmadinia, Mohammad; Zarei, Ghafar; Haghighi, Ali Mohammad "(2021) Analyzing the Substitution of the U.S. Security Role with China in the Persian Gulf." International Relations Research Quarterly, 11(3), 95-118. (in Persian)
3. Alvand, Marziyeh-ol-Sadat; Asgarkhani, Abou Mohammad" (2015).Soft Power Functions in China's Foreign Policy." Iranian Journal of International Politics, 3(1), 1-25. (in Persian)
4. Arghavani Pirsalami, Faribor" (2015).Iran-China Relations during Ahmadinejad's Era: Look to the East Policy and Structural Impacts." International Relations Studies Quarterly, 8(32), 9-41. (in Persian)
5. Atlantic Council (2023), "Experts React: Iran and Saudi Arabia Just polipers Agreed to Restore Relations, with Help from China. Here's what that Means for the Middle East and the World",Atlantic Council, March 10, 2023. Available at: www.atlanticcouncil.org
6. Bayar, Tugba (2019), "Multiple Dualities: Seeking the Patterns in Iran's Foreign Policy", All Azimuth, V8, N1, 2009, pp. 37-54.
7. Belal, Kulsoom (2020), "China-Iran Relations: Prospects and Complexities". Policy Perspectives. Vol. 17(2):47-66. DOI: 10.13169.17.2.0047.
8. Bourse and Bazar Foundation (2022), "China-Iran Trade Report", Bourse and Bazaar Foundation, December 2022. Available at: www.bourseandbazaar.com
9. Bozorgmehri, Majid; Mirzaei, Maryam (2017)."China's Presence in the Persian Gulf: Political and Strategic Consequences." Political and International Studies of Islamic Azad University, Shahreza Branch, 31, 1-30. (in Persian)
10. Esfandiary, D.; Tabatabai, A. (2018), Triple Axis: Iran's Relations with Russia and China, Lonon: I.B. Tauris.
11. Fakhri, Mehdi" (2021).Impact of Regional Arrangements on China's Foreign Policy in Central Asia." Central Eurasia Studies, 14(1), 251-274. (in Persian)
12. Fan, Hongda (2022), "China-Iran Relations from the Perspective of Tehran's Look East Approach", Asian Affairs, 53 (1), pp. 51-67.
13. Fars News Agency (2023)."Iran Officially Became a Member of theShanghai Cooperation Organization." Fars News Agency, July 4, 2023. (in Persian)
14. Fathollah-Nejad, Ali (2021), Iran in an Emerging New World Order: From Ahmadinejad

- to Rouhani, Singapore: Palgrave Macmillan.
15. Figueroa, William (2021), "China-Iran Relations: The Myth of Massive Investment", *The Diplomat*, April 6, 2021. Available at: <https://thediplomat.com/2021/04/china-iran-relations-the-myth-of-massive-investment>
 16. Forough, Mohammadbagher (2022), "Sino-Iranian 25-Year Deal", *Atlantisch Perspectief*, 2021, Vol. 45, No. 2, pp. 27-32.
 17. Fulton, Jonathan (2019), "Striking a balance between economics and security: China's relations with the Gulf monarchies". In: Fulton, J. and Sim, LC. (eds), *External Powers and the Gulf Monarchies*. London and New York: Routledge, pp. 140-158.
 18. Fulton, Jonathan (2020), *China and the Persian Gulf: Hedging under the U.S. Umbrella*, London: Routledge.
 19. Garlick, Jeremy and Radka Halvova (2020), "China's Belt and Road Economic Diplomacy in the Persian Gulf: Strategic Hedging amidst Saudi-Iranian Regional Rivalry", *Journal of Current Chinese Affairs*, Vol. 49 (1), 82-105.
 20. Garver, John (2013), "China-Iran relations: cautious friendship with America's nemesis", *China Report* 49(1): 69-88.
 21. Ghanbari Mordas, Ebrahim; Shafiei Sarvestani, Esmaeil; Jalalpour, Shohreh (2022). "Comparative Study of Détente in Iran's Foreign Policy: Case Study of Khatami and Rouhani's Discourses." *Islamic Revolution Approach*, 16(58), 111-130. (in Persian)
 22. Green, Will and Roth Taylore (2021), "China-Iran Relations: A Limited but Enduring Strategic Partnership", *US-China Economic and Security Review Commission*, https://www.uscc.gov/sites/default/files/2021-06/China-Iran_Relations.pdf.
 23. Harold, Scott W., Nader, Alireza (2012), *China and Iran: Economic, Political, and Military Relations*, RAND Corporation, Available at: https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP351.html.
 24. Hong, Zhao (2014), "China's Dilemma on Iran: between Energy Security and a Responsible Rising Power", *Journal of Contemporary China*, Vol. 23, No. 87, pp. 408-424. Doi: 10.1080/10670564.2013.843880
 25. Jafari, Ali Akbar; Fallah, Mehrdad (2023). "Iran and China: Towards Strategic Partnership with Emphasis on Opportunities and Complexities of the 25-Year Agreement." *Siasat*, 52(4), 839-868. (in Persian)
 26. Li, M. (Ed.) (2009), *Soft Power China's Emerging Strategy in International Politics*, New York: Lexington Books.

27. Lynch, Mark (2012), *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*. New York: Public Affairs.
28. Malus, Katherine (2018), "From "Atoms for Peace" to "JCPOA": History of Iranian Nuclear Development", Available at: <https://klproject.columbia.edu/content/atoms-peace-jcpoa-history-iranian-nuclear-development>.
29. Mengkui, Wang (2012), *Thirty Years of China's Reform*, London: Routledge.
30. Rezaei, Alireza; Saremi, Mohammadreza; Torabi, Ghasem "(2021).Consequences of Rouhani's Foreign Policy on Iran's International Interactions." *International Relations Studies*, 53, 9–34. (in Persian)
31. Sabzian Mousaviabadi, Alireza; Bahman, Shoaib. (2011).Pragmatism and Politics: A Review and Critique of Pragmatism in the Realm of Politics and Governance." *Political and International Studies of Islamic Azad University, Shahreza Branch*, 5, 89–123. (in Persian)
32. Samaan, Jean-Loup (2023), " L'Iran, grand gagnant de la politique chinoise au Moyen-Orient ", *Briefings de l'Ifri*, 6 mai 2023, pp. 1-9.
33. Sazmand, Bahareh; Goodarzi,. (2022).Comparative Analysis of China's Position in the 'Look to the East' Approach during Ahmadinejad and Rouhani's Foreign Policies." *Central Eurasia Studies*, 15(1), 127–155. (in Persian)
34. Shambaugh, D. (2013), *China Goes Global: The Partial Power*, Oxford: Oxford University Press.
35. Shariatinia, Mohsen and Hamidreza Azizi (2017), "Iran–China cooperation in the Silk Road Economic Belt: From strategic understanding to operational understanding", *China and World Economy*, 25 (5), pp. 46–61.
36. Smyth, G. (2019), "Iran and China: between oil and Trump", *LobeLog*, 24 April. Available at: <https://lobelog.com/iran-and-china-between-oil-and-trump>
37. South China Morning Post (2016), "Quick Guide to China's Diplomatic Level", *South China Morning Post*, January 20, 2016. Available at: www.scmp.com
38. Su, Zhang (2010), Introduction: L'émergence de la Chine et la portée de l'expérience chinoise », *Études internationales*, 41(4), 447–453. <https://doi.org/10.7202/045557ar>
39. Webster (1992), *The New International Webster Student's Dictionary*, London: Oxford.
40. U.S. Energy Information Administration (2022, August 2022), "Country Analysis Executive Summary: China", U.S. Energy Information Administration,. Available at: www.eia.gov.

41. Vatanka, Alex (2021, April 26), "Making sense of the Iran-China strategic agreement", <https://www.mei.edu/publications/making-sense-iran-china-strategic-agreement>
42. Yildirimcakar, Emrah (2023), "The Dynamics of Iran-China New Strategic Cooperation", *Alternatif Politika*, 2023: 15 (2): 344-367.
43. Zabel, Sepideh (2021, September 24), "The possible impacts of Iran's SCO membership", <https://www.americansecurityproject.org/the-possible-impacts-of-irans-sco-membership/>
44. Zhou, Qiang, He Ze and Yang Yu (2020), "Energy geopolitics in Central Asia: China's involvement and responses", *J. Georg. Sci.* 2020, 30(11): 1871-1895. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11442-020-1816-6>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

COPYRIGHTS

©2025 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

